

Олена Стаєнна

Громадянське виховання дітей старшого дошкільного віку

Проблема громадянського виховання підростаючого покоління у сучасному українському суспільстві обумовлена державотворчими процесами, що мають забезпечити рівні стартові умови для розвитку і реалізації в інтересах суспільства потенцій громадян. Ці процеси потребують оптимізації відповідних педагогічних умов, починаючи з дошкільного віку.

Становлення ідей громадянського виховання дітей має глибоку історію та зумовлене еволюцією стосунків людини та держави. Суспільно-політичні процеси, що відбувалися на кожному етапі розвитку людства, значним чином впливали на зміну філософсько-педагогічних поглядів учених, відповідно, мета громадянського виховання підростаючого покоління та сутність і зміст поняття «громадянськість» відображала потреби суспільства та політичні тенденції, що існували в державі.

Аналіз праць вітчизняних науковців (О. Вишневецького, Т. Завгородньої, П. Ігнатенко, Л. Крицької, Н. Рогальської, С. Русової та ін.) надає змогу зробити висновок, що ідеї громадянськості тісно пов'язані з проблемою національного виховання. Саме тому громадянське виховання тлумачиться в контексті звернення до традицій українського народу, ідей патріотизму, що суттєво впливало на виховання дітей узагалі та громадянське виховання дошкільників зокрема. Любов до Батьківщини та свобода особистості постають, на думку філософів та педагогів, ключовими засадами громадянськості, а громадянське виховання

кандидат педагогічних наук
старший викладач кафедри дошкільної освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка.
м. Київ, Україна

полягає у вихованні на засадах української народної культури.

За визначенням О. Доукіної, П. Ігнатенка, І. Кецик, Л. Крицької, В. Поплужного та інших науковців, громадянське виховання містить безперервний процес, що починається в дошкільному дитинстві й триває все життя людини. У своїх дослідженнях вчені наголошують на народності як основоположному принципі, що має бути покладений в основу громадянського виховання. Традиційними етнопедагогічними засобами виховання дітей упродовж віків були народні традиції.

У дослідженнях К. Крутій зазначено, що «період п'яти-шести років є найбільш оптимальним для початку цілеспрямованого виховання засобами етнографічної культури. Педагоги нерідко є свідками того, що діти дошкільного віку не захищені імунітетом рідної культури, духовні традиції потрапляють під дію сумнівних етичних ідей. Без залучення до народних духовних традицій порушується зв'язок поколінь, ослаблюється соціокультурна спадкоємність» [3].

Відтак, народні традиції є найкращим засобом виховання громадянина. Неможливо переоцінити роль народних традицій та обрядів у громадянському вихованні дітей старшого дошкільного віку. Вони повертають підростаюче покоління до цінностей предків, створюють позитивний настрій, розкривають основи правомірної поведінки, навчають вияву терплячості стосовно до всього живого.

Любов дитини до рідної землі починається з пізнання найближчого середовища (природного й соціального). Дитина набирається вражень та знань про навколишнє, зокрема: про близьких людей, про свою малу Батьківщину, які залишають у її душі незабутні спогади на все життя. Саме тому, на нашу думку, формування інтересу до рідного краю, традицій, обрядів, звичаїв народів сприяє вихованню свідомого громадянина, який шанобливо ставиться до духовних і матеріальних надбань свого народу.

Викликає інтерес дослідження М. Козія щодо виховання громадянськості підростаючого покоління. Науковець зазначає, що цей процес має охоплювати всі форми виховання: навчальні, ігрові, самопрезентаційні, художньо-творчі, що реалізуються у індивідуально-діяльнісній та групово-діяльнісній формах [1, с. 224]. Відтак, педагогам варто шукати такі засоби впливу на вихованців, які сприяли б пробудженню у них гуманних, громадянських почуттів, формуванню колективістської спрямованості особистості; допомагали б дітям якомога глибше збагнути зміст і значення моральних вимог, норм і правил поведінки.

Педагогічна робота з громадянського виховання дітей старшого дошкільного віку має поєднувати зміст ознайомлення їх з явищами суспільного життя, народознавством, засобами мистецтва та практичну діяльність дітей (праця, спостереження, ігри, творча діяльність та ін.), участь у народних і державних святах. Педагоги у своїй роботі мають прагнути до того, щоб дитина розуміла таке: кожна людина, незалежно від віку — частина свого роду, народу; у кожного є своя Батьківщина, яку треба любити й поважати.

Щоб інформативний матеріал із народознавства краще засвоювався дітьми і сприймався з більшим інтересом, попередньо слід здійснювати його мотивацію; розповіді педагогів поєднувати з практичною діяльністю дітей, їхньою безпосередньою участю в народних святах, театральних дійствах, творчою роботою на заняттях з ручної праці та образотворчого мистецтва, з екскурсіями до майстерень народних умільців. Важливу роль у виховному впливі слід відводити народним іграм та іграшкам, за допомогою яких діти пізнають національний дух народу, його високу мистецьку культуру.

Роботу з громадянського виховання дітей старшого дошкільного віку ми пропонуємо проводити упродовж взаємообумовлених

і взаємодоповнювальних етапів: пропедевтичного, змістовно й емоційно збагачувального, творчо-перетворювального.

Перший етап (пропедевтичний) передбачає формування уявлень та знань дітей старшого дошкільного віку про народні традиції та розвиток їхніх позитивних емоцій, зацікавлення виявляти громадянськість.

Зазначена мета досягається шляхом розширення уявлень і знань дошкільників про особливості житлового будівництва, облаштування побуту, ужиткових речей, одягу, народних іграшок, окремі факти з історії рідного краю. Особливу увагу необхідно приділити виявленню родинно-побутових традицій як основи для виховання правомірної поведінки. Водночас дітей слід знайомили з творами декоративно-ужиткового й образотворчого мистецтва, фольклором, музичними й літературними творами відповідної тематики. Проводити тематичні розповіді, цикли занять, бесіди, пізнавальні хвилини, вправи на доповнення речень та висловлювань, читання і переказ народних казок тощо.

Так, наприклад, в практиці нашої роботи поглиблення уявлень старших дошкільників про особливості побуту господарювання та дозвілля мешканців рідного краю, збагачення лексичного запасу і виховання поваги до культурних надбань Батьківщини відбувалося на занятті «Бабусина хатина». Заняття проводилося у народознавчій кімнаті зі зразками дерев'яних меблів — стіл, лавки, полиці, скриня, колиска; речей хатнього вжитку — плетені килимки, ліжник, вишивані рушники; дерев'яний і глиняний посуд.

На занятті «Хто ми й звідки?» особлива увага була приділена ознайомленню дітей з історичним минулим рідного краю. З метою зацікавлення дітей була створена ігрова ситуація — мандрівка на машині часу, під час якої діти дізналися, що було на території рідного краю в давнину, як виникло місто, у якому вони мешкають, чи мало воно інші назви, які відомі люди в ньому мешкали тощо. З метою закріплення знань були проведені вправи («Я почну, а ти продовжуй», «Закінчи речення») та дидактичні ігри («Як було, а як стало», «Що спочатку, що потім», «Знайди пару»).

У виховному заході «Бабусині рушники» поставили за мету виховання поваги до старшого покоління, до родинних звичаїв та традицій. Роботу по ознайомленню з ремеслами розпочали з проведення низки бесід на узагальнення

та уточнення понять про побутову культуру нашого народу: «Зачароване веретено», «Звідки з'явилися вишиванки», «А на тім рушникові...», «При гончарному крузі» тощо.

Паралельно з ознайомленням дітей із минулим, традиціями та обрядами рідного краю поступово вводили елементи роботи морально-правового напрямку. Ми намагалися орієнтувати дошкільників на загальнолюдські й національні цінності в дусі поваги до прав і свобод людини і громадянина та на дотримання морально-правових норм. З цією метою були проведені заняття «Обов'язки дорослих і дітей», «Хто в домі помічник», «У гості до міста» та інші, а також низку дидактичних ігор — «Моральний світлофор», «Зроби правильно», «Я маю робити...» тощо.

Здійснюючи громадянське виховання дітей дошкільного віку, спрямовували їх на розуміння того факту, що кожна людина живе у світі поряд з іншими людьми, які мають рівні з нею права. Надавали дітям знання про їхні права і водночас доносили до свідомості дошкільнят, що вони не повинні порушувати права інших людей. Саме тому використовували якомога більше різноманітних форм діяльності:

- педагогічне спілкування, під час якого діти знайомилися із загальнолюдськими та національними цінностями й поняттями, набували умінь формулювати й аргументовано висловлювати власні думки;

- ігрові ситуації та інсценування, що давали дітям можливість поставати в різноманітних соціальних ролях і зіставляти їх із ситуаціями зі свого життя або з сюжетом казок, оповідань тощо;

- спеціально організовані заняття, які передбачали збирання, зіставлення й аналіз інформації під керівництвом вихователів або самостійно тощо.

Ефективність зазначених форм роботи підвищували застосуванням різноманітних методів та прийомів: тематичні розповіді, розгляд ілюстрацій, бесіди за малюнками, пізнавальні хвилинки, різноманітні ігри «Розкажи, про що дізнався», «Що з чого зроблено»; «Для чого призначений...» тощо, загадування загадок, виконання вправ на доповнення речень та висловлювань, їх утворення за схожістю, розучування літературних і народних текстів, читання й переказ казок, інсценування народних обрядів тощо.

Засвоєння знань забезпечували постійним взаємопроникненням елементів краєзнавства

в усі види дитячої діяльності. Так, наприклад, гра «Відшукай геометричні фігури в орнаменті» може стати в нагоді при ознайомленні дітей із геометричними фігурами, а ігри «Що це за ягоди?», «Знайди знайомі рослинні елементи в орнаменті», «Чий це пелюсточки й листочки?» допоможуть при ознайомленні дошкільників з природою.

У другій половині дня педагоги заохочували дітей розглядати ілюстрації та фоторепродукції з краєвидами рідного краю, складати розповіді за малюнками. На цей час планувалося читання й переказ народних казок, бесід про історичне минуле рідного краю, трудові традиції тощо.

Образотворча діяльність була спрямована на формування вміння передавати характерні ознаки речей побуту рідного краю, розвиток умінь створювати візерунки за мотивами народного мистецтва, удосконалення вміння малювати з натури. На початку кожного заняття ми пропонували дітям оглянути зразки творів декоративно-ужиткового мистецтва (відповідно до теми заняття), просили пригадати, де вони бачили подібні вироби, і висловити свої припущення щодо того, хто міг їх виготовити і яке їхнє призначення. За допомогою навідних питань дітей підводили до думки про самобутність орнаменту рідного краю.

Для формування основ міжособистісної толерантності було проведено цикл занять «Усі ми різні — всі ми друзі». У процесі цього циклу занять дітей знайомили з особливостями спілкування, правилами поведінки, вчили домовлятися та вирішувати конфліктні ситуації. Особлива увага педагогами зверталась на те, що кожна людина, незалежно від зовнішності та особливостей характеру, має такі ж права, як і інші.

Другий етап (змістовно й емоційно збагачувальний) спрямовується на закріплення у вихованців старшого дошкільного віку позитивних вражень і переживань від ознайомлення з традиціями рідного краю, поглиблення знань та спонукання дітей до прояву громадянських якостей при вирішенні проблемних ситуацій.

З метою вирішення завдань цього етапу були організовані екскурсії, відвідування майстерні народних майстрів, знайомство з відомими людьми рідного краю, організовано виставки за результатами проекту «Мій рідний край», «Родинний скарб», «Зростає, родинне деревце». Водночас широко застосовувались такі методи та прийоми, як: евристична

бесіда, пояснення, переконання, доведення, порівняння, ігри-вправи («Упізнай друга за описом», «Упізнай за формою», «Чарівні терези», «Чия справа?», «Яке свято?»); дидактичні ігри («Розглянь та розмалюй», «Майстерня іграшок», «Помічники», «Кому що потрібно», «Знайди місце»), рольові ігри («Мандрівник», «Дружня родина», «Іноземці», «Краєзнавці»), читання художніх творів, прослуховування музичних творів, перегляд відеоматеріалів народознавчої тематики.

З метою закріплення знань про свою родину, формування основ патріотизму було проведено дві тематичні виставки — «Родинний скарб» та «Зростає, родинне деревце». Провідною метою першої виставки було знайомство з речами, які мали особливе значення для родин вихованців, пов'язували родину з минулим роду, формування бережного ставлення до старовинних речей, що є частиною матеріальної культури рідного краю. Результат такої роботи вбачали в поєднанні історії родини дитини експериментальної групи з історією рідного краю та країни загалом. Як експонати, були використані родинні реліквії (побутові речі, фотографії, пам'ятні знаки тощо).

Виставка «Зростає, родинне деревце» була спрямована на формування у дітей гордості за належність до минулого та сьогодення своєї родини. «Родинні деревця» дошкільники виготовляли разом із батьками, готували доповідь про найстарших членів родини, цікаві історії з сімейного життя тощо. Розгляд кожного «деревця» супроводжувався бесідою або коментарями дитини.

З метою систематизації знань про особливості рідного краю було проведено заняття «Маленькі краєзнавці». Під час створеної ігрової ситуації діти пригадували найвідоміші місця рідного міста (села), району; працювали з картою; грали в дидактичні ігри «Правильно-неправильно», «Знайди та покажи». Дуже сподобалася дітям дидактична гра «Колись і зараз»: вихователь пропонує дітям визначити, почувши речення, якого часу воно стосується (теперішнього чи минулого). Якщо минулого, то діти показують руками позад себе — «було колись», якщо ж речення стосується сьогодення, то діти розводять руки у сторони.

Під час заняття було проведено бесіду «Як я можу допомогти рідному місту?» з метою орієнтування дітей на збереження матеріальних та духовних надбань рідного краю. На завершення проводилася рольова гра «Екскурсовод».

Дітям пропонували уявити, що вони розповідають про свій рідний край іноземним гостям. Під час гри було помічено, що діти радісно приймали роль оповідачів та склали невеличкі розповіді на запропоновану тему (з використанням наочного посібника «Краєвиди рідного краю») та намагалися знайти слова, за допомогою яких могли передати своє ставлення до предмета розповіді.

Найскладнішим виявилось залучити дітей до рукоділля, базуючись на їх знаннях про ремесла, викликати позитивне емоційне ставлення до участі у трудовій діяльності та прагнення досягти певного результату. Адже при цьому необхідно не тільки навчати елементарним трудовим навичкам, а й формувати якості, необхідні справжньому громадянину: наполегливість, відповідальність, повагу до праці інших тощо.

На закріплення одержаних знань у другій половині дня проводились дидактичні ігри («Кому що потрібно», «Що спочатку, що потім», «З чого зроблено»), самостійна художня діяльність з використанням розмальовок та альбомів для змальовування народознавчої тематики, бесіди («Будь-яка праця гідна поваги», «Про лін» тощо).

Розширюючи знання дітей про їхні власні права (право на освіту, ім'я, любов та інші), використовували різноманітні дидактичні ігри, прозові твори та уривки з віршів, приказки, прислів'я та інше. Так, наприклад, при ознайомленні дітей з правом на житло було використано казки «Заєць та лисиця», «Грое поросят»; дидактичні ігри «Хто де живе», «Де б я хотів жити...», «Я і мій дім» та ін.

Під час заняття «Мамині помічники» увага приділялася тому, що в кожного є не лише права, а й обов'язки. Під час бесіди «У давнину і зараз» діти за допомогою вихователя порівнювали права та обов'язки дитини в родині та в суспільстві в давнину та в сучасному світі. Наприкінці заняття діти разом з вихователем склали схему «Мої права та обов'язки».

Проведені на другому етапі роботи заняття «Ми всі друзі», «*І чужого навчається, і свого не цурайтесь*», «Маленькі мандрівники» мали на меті формування у старших дошкільників толерантності.

Наприкінці другого етапу було проведено свято за участю батьків — «Козацькому роду нема переводу». Під час свята діти разом із батьками виконували народні пісні, брали участь у змаганнях («На коні реп'яхом сидіти»,

«Стрибки навхрест на палиці», «Керування човном («чайкою»)), виконували вправи на увагу та спритність («Де заховався козак?», «Хто перший?») тощо.

У процесі розширення знань про традиції побуту був створений проект «Українська хатина». У ній було розміщено елементи народного вбрання: сорочки, пояси, корсетки, запаски, а також предмети побуту: глечики, рушники, лави та ін. Це сприяло тому, що діти почали бачити красу народного костюма, краще запам'ятовували назви елементів одягу та предметів побуту в самостійній творчій грі. Особливу увагу було приділено малюнкам, які використовувалися при настінному розписі.

Організація проектної діяльності у громадянському вихованні дошкільників сприяла активізації пізнавальної діяльності дітей, розвитку творчого потенціалу, формуванню уявлень про національну культуру, обряди та звичаї нашого народу тощо. Адже це багатогранний та трудомісткий процес, який торкається всіх сторін життєдіяльності дитини і потребує ретельної підготовки. Кожна дитина отримувала власне завдання, яке було частиною загальної роботи. Відповідно невиконання якоїсь частинки могло зруйнувати проект. Кожна дитина повинна слідувати за етапами роботи, допомагати одна одній, домовлятися, що позитивно впливало на розвиток правосвідомості (дотримання правил, відповідальне ставлення до обов'язків, дотримання домовленостей) та толерантності (вміння домовлятися, допомагати один одному, приймати думку інших тощо).

Третій етап (творчо-перетворювальний) має на меті залучення дітей до відтворення, збереження і примноження культурних надбань рідного краю; створення умов для прояву громадянських якостей. Змістова частина цього етапу має бути спрямована на забезпечення умов прояву громадянських якостей у самостійній (зображувальна, мовленнєва, ігрова, трудова) та спеціально організованій діяльності старших дошкільників. Задля розв'язання перелічених завдань найактивніше послуговувалися такими методами та прийомами: тематична розповідь, актуалізація попередньо набутих знань, демонстрація, вправління, змагання; відгадування загадок, вивчення пісень та віршів про різні види народного мистецтва, пригадування приказок та прислів'їв про працю, народний побут тощо.

На цьому етапі ми створювали ігрові ситуації («Хто перший?», «Допоможемо майстру»,

«У гості до міста», «Хто в домі помічник?» тощо) проведення дидактичних ігор («Слобожанське подвір'я», «Виправ помилку», «Правовий світлофор», «Колись і зараз», «Правильно-неправильно» тощо).

Проведення комплексного заняття «Маленькі майстри» передбачало систематизацію знань про художню самобутність вишивки, кераміки, ткацтва, писанкарства; формування вміння зображувати нескладні візерунки за мотивами рідного краю; заохочення до колективної співпраці у створенні декоративної композиції. Самостійна образотворча діяльність спрямовувалася на реалізацію інтересу дітей до різних видів народної творчості через закріплення образотворчих умінь.

Протягом усього третього етапу залучали дітей до вирішення проблемних ситуацій з метою стимулювання прояву громадянських якостей. Ситуативно-ігрові завдання мали різний характер: одні відображали події реального життя, інші будувалися на основі літературних творів.

Відтак, громадянське виховання дітей старшого дошкільного віку має становити собою єдиний виховний комплекс, який торкається всіх сторін життєдіяльності дитини. Становлення громадянських якостей у старшому дошкільному віці здійснюється завдяки взаємодії різноманітних об'єктів соціальної дійсності, провідне місце серед яких займають традиції рідного краю, що повертають підростаюче покоління до цінностей предків, створюють позитивний настрій, розкривають основи правомірної поведінки, навчають вияву терпимості стосовно до всього живого. Відтак, робота з виховання громадянськості у дітей старшого дошкільного віку має бути спрямована на формування знань про традиції рідного краю, позитивних емоційних проявів та умінь творчо використовувати набуті знання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козій М.К., *Громадянськість — проблема педагогічна, актуальна та соціально-цінна: навч.-метод. посібник*, Київ 2004, 274 с.
2. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, «Шлях освіти» 2000, № 3, с. 7–13.
3. Крутій К., *Формування толерантності в дошкільників засобами етнографічної культури* [електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrdeti.com/2006/1_a8_2006.html.